

V I N T A G E

Nándor Bárdi, istoric și cercetător, absolvă cursurile Universității din Szeged, apoi obține un doctorat în cadrul Programului de Hungarologie al Universității din Jyväskylä (Finlanda). Este profesor la Universitatea din Szeged, colaborator al Institutului Central-European al Fundației Teleki, membru al Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților din cadrul Centrului de Științe Sociale din Budapesta. Publică și (co)editează numeroase volume și studii despre istoria interbelică a minorității maghiare din România, politica guvernului budapestan față de maghiarii de dincolo de granițe și istoria comparativă a minorităților de origine maghiară. Dintre lucrările mai recente amintim *Magyarok Romániában, 1990–2015 (Maghiarii din România, 1990–2015, L'Harmattan KRE, 2017)* și *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania (Adaptarea inegală a drepturilor minorităților: Maghiarii din Transilvania, Palgrave MacMillan, 2018)*.

Judit Pál, istoric și cercetător, absolvă cursurile Facultății de Istorie și Filozofie și obține titlul de doctor în istorie al Universității „Babeș-Bolyai”, unde predă din 1998. Totodată, este cercetător în cadrul Institutului Masaryk din Praga și membru corespondent al Academiei de Științe din Ungaria. Publică și (co)editează mai multe volume de studii și ediții de documente, printre care *Bibliografia istorică a orașelor din România* (Editura Academiei Române, 2008) și *Elites, Groups, and Networks in East-Central and South-East Europe in the Long 19th Century (Elite, grupuri și rețele în Europa Central- și Sud-Estică în îndelungatul secol XIX, Brill Schöningh, 2022)*. În cadrul numeroaselor proiecte locale și internaționale din care face parte sau pe care le conduce, studiază cu precădere relațiile clientelare din secolul al XVIII-lea, istoria parlamentarismului, relațiile interetnice din Transilvania epocii moderne și evoluția elitelor politice și administrative.

Alexandru (Sándor) Skultéty este editor, traducător, membru al Filialei București de Traduceri Literare (FiTraLit) a Uniunii Scriitorilor din România. Dintre cărțile traduse: G. Szávai, *Ierusalimul secuiesc: Un roman despre identitate, Te-am adus în țări minunate, Barca Alettei*; I. Bart, *Destinul nefericit al prințului Rudolf [de Habsburg]*; J. Carpentier, Fr. Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Nándor Bárdi (ed.), *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*. Îngrijiri de ediție: Mircea Berindei, *Paravanul venețian: Portrete și amintiri*; Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit* (Premiul special al FiTraLit al USR, 2016).

Dincolo de tranșee
Cum au trăit maghiarii din Transilvania
Marele Război și Trianonul

Texte din jurnale și memorii alese
și adnotate de
NANDOR BARDI și JUDIT PÁL

Traducere de S. Skultéty

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Editura mulțumește domnului Árpád Kováts, din Odorheiu Secuiesc (Studio fotografic, Str. Kossuth Lajos nr. 24), pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. x, y, z, ... **precum și ilustrația de copertă**. Materialul documentar face parte din fototeca istorică a familiei și este opera lui István Kováts (1881–1942), soldat și fotograf al Regimentului 82 infanterie austro-ungar.

Mulțumirile editorilor se îndreaptă și către domnul Sorin Nica, administratorul paginii de Facebook *Photo Historia*, care a recuperat, a restaurat digital și ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. x, y, z...

Redactori: Radu Gârmacea, Adina Săucan

Coperta:

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

DTP: Dan Dulgheru

Lucrare executată la

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania

Marele Război și Trianonul / texte din jurnale și memorii

alese și adnotate de Nándor Bárdi, Judit Pál;

trad. de S. Skultéty. – București: Humanitas, 2022

ISBN 978-973-50-6291-0

I. Bárdi Nándor (antolog.)

II. Pál, Judit (antolog.)

III. Skultéty, Sándor (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

*În memoria bunicilor noștri
și a generației lor,
care au trăit acele vremuri*

Cuprins

MAGHIARII ȘI ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, ÎNTRE STEREOTIPII ETNICE, CONFLICT MOCNIT ȘI NEVOIA DE CONVIEȚUIRE: <i>STUDIU INTRODUCȚIV</i>	13
NOTA EDITORILOR	31

PARTEA I

„NE DUCEM LA MOSCOVA SĂ LUĂM MASA!“
CUM ÎNCEPE MARELE RĂZBOI

<i>Introducere</i>	33
Iulie '14, András Nagy, medic	39
[Trăiască războiul!], Endre Nagy, soldat	42
[Pășim într-o lume tristă], István Fóris, țaran	44
[Orașul e împânzit de zvonuri], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	46
Cum am fost încorporat, Gergely B. Sárközy, recrut	62
[Primul tren de răniți], Margit Manasz Nyamessyné, doamnă de caritate, soție de deputat	67

PARTEA A II-A

„CÂND ȘUIERĂ GLOANȚELE, CUVINTELE NU MAI AJUNG“
AMINTIRI DE PE FRONTUL ROMÂNESC, 1916

<i>Introducere</i>	71
[Ce-i cu Ardealul?], Miklós Kozma, locotenent de husari	75
[Pe linia Oltului], Béla Nemestóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari	78
[În munții Harghitei], Béla Nemestóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari	85
[Războiul ăsta e un soi de operetă], Lajos Deseő, maior de infanterie	89

[Poporul ăsta secuiește], Miklós Kozma, locotenent de husari	100
[Cum strângem snopii după seceriș], Béla Dorner, agronom	104
[Lumea asta și-a pierdut cu totul mințile], Miklós Kozma, locotenent de husari	105
[Număr special – socialiștii], Miklós Kozma, locotenent de husari	108
[La Athénée Palace, la Cotroceni și la Palat], Miklós Kozma, locotenent de husari	114

PARTEA A III-A

„AZI, TOATE-S NESIGURE“

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN SPATELE FRONTULUI

<i>Introducere</i>	123
[Sibiul a ajuns între două fronturi], Lajos Puskás, elev	129
Jurnal, Lajos Kelemen, istoric și arhivist	133
[O greață ciudată în stomac], Margit Manasz Nyamessyné, doamnă de caritate, soție de deputat	136
Ani de război (26.VII.1914–30.X.1918). Sarcinile administrației, József Geml, primarul Timișoarei	143
[Aurul poate fi înlocuit, dar cărțile – niciodată], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	147
[Au fost schimbați gradatii români], Károly Kós, arhitect, scriitor și om politic	159
[Acolo-n fân e un om], Gáspár Tamási, țaran	165

PARTEA A IV-A

„SĂ FUGIM? SAU SĂ RĂMÂNEM ACASĂ?“

INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN TRANSILVANIA ÎN 1916:

CEI RĂMAȘI ACASĂ ȘI CEI REFUGIAȚI

<i>Introducere</i>	173
Transilvania în războiul mondial, Miklós Betegh, comisar gubernamental	179
Evacuarea	179
Internările	182
[Participarea femeilor și bunătatea pot face minuni], Margit Manasz Nyamessyné, doamnă de caritate, soție de deputat	184
[Ca Ieremia pe ruinele Ierusalimului], János Balló, preot	188
[Ne era foame, eram murdari și bolnavi], Dénes Pál, preot catolic din Chilieni	189
[Cartele erau, dar nimic altceva], Miklós Felcser, preot catolic, Delnița și Păuleni-Ciuc	191
[Câtă jale, câtă întristare], Ferenc Salati, capelan din Joseni	193

[Parohia fumegândă și arsă până la temelii], József Szekeres, preot romano-catolic din Miercurea-Ciuc	194
[Oamenii au venit în alai să caute mângâiere la Maria], Fortunát Boros, călugăr franciscan	196
[Paraziți și hiene], Lajos Kelemen, istoric și arhivist	197
[Chipuri ale pribegiei], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	200
[Teribilă migrație!], Gyula Zábrák, caporal	202
Brașovul sub stăpânire românească, József Meisel, preot romano-catolic din Brașov	204
[Viață de pribeg], Anna Molnár (Molnár Mártonné), țărăncă din Târlungeni	212
[Nu ne plângeam de greutate], György Erdő, agricultor din Târlungeni	219
[Fugiți! Fugiți, dușmanul e pe capul nostru], György Balogh, primar, Satu Nou	223
[„ <i>Sechs Kinder, Mutter krank</i> “], Sára Papp, căsătorită Sipos, țărăncă din Săcele	225
[Am văzut pe drum mizeria fără margini], Ferenc Kováts, medic în Ocna Sibiului	227
Pribegia	227
Din nou acasă...	230
Târgu Secuiesc în mâinile românilor, Anonim, judecător de ocol . . .	231
[Români au pătruns în oraș în tăcere], Zsigmond Málnássy, proprietar funciar	233
[De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii], Sándor Balázsovich, farmacist din Sfântu Gheorghe	234
Viață fugară, András Nagy, medic	258

PARTEA A V-A

„DEPĂRTATA NĂDEJDE E PEA PUȚINĂ PENTRU ELIBERARE.“

VIAȚA PRIZONIERILOR DE RĂZBOI

<i>Introducere</i>	261
[Să fi văzut cum zburau spre noi pietrele și bătele], József Meisel, preot romano-catolic din Brașov	267
Și ne bombardau trenul...	267
O pornim din nou...	270
Tristă-i viața de lagăr...	271
Viața de lagăr	273
[Întărește, Doamne, raza nădejzii], István Fóris, țăran din Târlungeni	275
1917	275
1918	276

Viața și pățaniile unui prizonier în Siberia, Endre Nagy, soldat	285
Prăbușirea	285
Lagărul și cei de-acasă	289
Vino! Rămâi!	290
Adriatica și Triestul	292
Kassa – Halmeu – Oradea – Cluj	294
Dezamăgirea Făgărașului	296
Oameni cinstiți	298

PARTEA A VI-A

„PRĂBUȘIRE TOTALĂ!“

ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI ȘI SCHIMBAREA PUTERII DE STAT

<i>Introducere</i>	301
[Jafurile, crimele erau la ordinea zilei], Margit Nemeskéri Kiss, contesă	307
Ocuparea Transilvaniei	308
[Armata... avea o înfățișare cam peștrită], András Nagy, medic din Miercurea-Ciuc	310
[Bubui apoi un foc de armă], baronul János Kemény din Iara	312
[De mult nu se mai văzuse... o asemenea demonstrație furtunoasă], László Passuth, student din Cluj	315
Așa am văzut, așa am simțit, János Ajtay, ofițer și student	322
[Trăim într-o enormă tensiune sufletească], Lajos Kelemen, istoric și arhivist	330
[Siguranța publică a devenit cu totul precară], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	335
[Presa a fost singura branșie prin care respirau maghiarii], Ernő Ligeti, jurnalist din Cluj	345
Adunarea națională de la Alba Iulia	345
[Nici un fel de tulburări deosebite de natură revoluționară], Jenő Kertész, avocat din Cluj	348
[Pe străzi... m-a întâmpinat o atmosferă bizară], Elemér Jakabffy, avocat din Lugoj	361
Sfârșitul stăpânirii ungare în comitatul Caraș-Severin	363
Prăbușirea, revoluția, 31 octombrie 1918 – 20 februarie 1919, József Geml, primarul Timișoarei	373
Proclamarea Republicii Bănățene	373
Comitetul executiv	374
Distrugeri, jafuri	374
Gărzile civile	375
Sosirea trupelor sârbești	375
Brutalitățile soldaților sârbi	376
Armata franceză în timpul revoluției	376

PARTEA A VII-A
„A FI SAU A NU FI...”

PERIOADA DE TRANZIȚIE DE DUPĂ ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI

<i>Introducere</i>	379
[Chestiunea Societății Muzeului Ardelean], Lajos Kelemen, istoric și arhivist	385
[Un soldat... stă zi și noapte în fața Bibliotecii], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	389
[Să muriți – asta da, aveți voie], Jenő Janovics, actor, directorul Teatrului din Cluj, vicepreședinte al Consiliului Național Maghiar din Transilvania	398
[Cel mai sumbru episod al vieții mele], Andor Fekete, avocat din Târgu-Mureș	408
[Ăștia încep să-și ia nasul la purtare], Árpád Paál, vicecomite de Odorhei	412
Douăzeci și cinci de ani, Miklós Bánffy, om politic și scriitor	424
[Vă facem cunoscut că sunteți expulzat], Kálmán Török, inginer	430
[Singurul lucru de care mă tem e c-o să trebuiască să devin român], András Sztanoj, veteran și funcționar feroviar	435
[În mine clocotea spiritul unguresc], Emma Czuczka, învățătoare în Huedin	444
Expulzare definitivă din Transilvania, Gyula László, inspector școlar din Cluj	449
Din Cluj am fost expulzat	449
Pornit-am, din frumoasa-ne patrie, spre Ungaria	450
Draga de Vilma s-a îmbolnăvit în vagon	451

TRANSILVANIA DE LA ÎNCEPUTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

ȘI PÂNĂ ÎN 1920: SCURTĂ CRONOLOGIE	455
BIOGRAFIILE AUTORILOR	479

MAGHIARI ȘI ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, ÎNTRE STEREOTIPII ETNICE, CONFLICT MOCNIT ȘI NEVOIA DE CONVIEȚUIRE

Studiu introductiv

„Există înlăuntrul hotarelor Europei amintiri care continuă să pară inconciliabile și care divizează memoria europeană”, scrie Aleida Assmann.¹ Constatăre cu atât mai adevărată în cazul regiunii noastre, Europa Centrală și de Est. Nici în interiorul României nu putem vorbi despre o memorie colectivă unitară, căci există comunități care, fiecare în parte, își gestionează în mod diferit amintirile, fie din rațiuni politice și socioculturale, fie din cauza diferențelor regionale și etnice.

Această carte își propune să ofere o privire de ansamblu asupra modului în care evenimentele din timpul Primului Război Mondial și din perioada imediat următoare sunt reflectate în jurnalele și scrierile memorialistice ale maghiarilor transilvăneni² din epocă. Volumul nu intenționează să vină cu noi contribuții la macroistoria evenimentelor, ci să prezinte microistoria, așa cum a fost ea trăită de omul de rând, prin intermediul surselor personale; de aceea, în mod firesc, imaginea asupra epocii va avea un caracter subiectiv. Sperăm ca astfel cititorul român să se apropie, cu ajutorul acestor mărturii, de înțelegerea

¹) Aleida Assmann, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás (Disconfort în cultura memoriei: Intervenție)*, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016 (ed. orig.: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, C.H. Beck, München, 2013), p. 204.

²) Prin „Transilvania“, înțelegem în cele ce urmează nu Transilvania istorică, ci – mai puțin în cazurile semnalate în mod expres în text – toate teritoriile din arcul carpatic care au trecut în componența României după Primul Război Mondial.

„gândirii altfel“ a maghiarilor din România. Pe parcursul prezentului studiu introductiv, ne vom ocupa mai puțin de schițarea contextului larg sau a istoriei evenimentelor, întrucât există deja o literatură vastă cu privire la Primul Război Mondial, la dezintegrarea Monarhiei Austro-Ungare și la crearea noilor state naționale. Preferăm să oferim aici doar câteva puncte de sprijin pentru parcurgerea volumului. La începutul fiecărui capitol, vom rezuma cadrul istoric al evenimentelor, evidențind cele mai importante momente, mai ales pe cele legate de transformarea statutului maghiarilor transilvăneni, din națiune dominantă în cadrul unui stat multi-etnic într-o minoritate din România.¹

HETEROIMAGINEA ȘI AUTOIMAGINEA ROMÂNILOR

Începând cu epoca formării națiunilor moderne, Transilvania s-a aflat la răscrucea fenomenului paralel, maghiar și românesc, de edificare statală și construcție națională. Ambele poame considerau provincia ca fiind teritoriul lor național și,

¹) Iată câteva titluri (în afara volumelor care apar *infra*) din istoriografia maghiară a ultimilor ani despre perioada tratată: Ignác Romsics, *Erdély elvesztése, 1918–1947 (Pierderea Transilvaniei, 1918–1947)*, Helikon, Budapest, 2019; Idem, *Trianoni békeszerződés (Tratatul de pace de la Trianon)*, Helikon, Budapest, 2020; Balázs Ablonczy, *Ismeretlen Trianon: Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921 (Trianonul necunoscut: Întâmplările care au însoțit prăbușirea Imperiului și tratatul de pace, 1918–1921)*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. Au apărut și câteva ediții de documente, dintre care amintim doar trei, referitoare la Transilvania: Gábor Egry, Barna Ábrahám (eds.), *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925: Dokumentumválogatás (Prăbușirea Imperiului, schimbarea puterii statale, edificarea statului național 1918–1925: Selecție de documente)*, vol. 1, România (România), Napvilág, Budapest, 2019; Béni L. Balogh (ed.): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban (România și chestiunea transilvană în 1918–1920)*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020; Idem (ed.), *Erdélyből jelentik: A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai (1918. november 3.–1919. január 29.) (Se relatează din Transilvania: Selecție de documente ale Ministerului Naționalităților al Guvernului Károlyi – 3 noiembrie 1918 – 29 ianuarie 1919)*, Iskola Alapítvány, Kolozsvár, 2020.

cum naționalismul – asemenea religiilor – cere loialitate exclusivă, acest lucru a dus în mod inevitabil la conflicte. În 1867, în urma succeselor politice temporare înregistrate de construcția națională maghiară, Ungaria a integrat Transilvania pentru câteva decenii,¹ iar apoi, în 1918, are loc o cotitură radicală, deschizându-se calea pentru finalizarea construcției naționale și statale românești.²

Întrucât „imaginea românilor“ apare în textele prezentului volum la fiecare pas, trebuie să aducem în discuție problematica imagologiei. Cele mai cunoscute stereotipii de grup sunt stereotipiile etnice. Auto- și heterostereotipiile joacă un rol important în definirea și evoluția identității grupului.³ Literatura istorică românească a descoperit acest domeniu devreme, după model francez, iar în ultimul sfert de secol au fost publicate numeroase studii și volume, care tratează, printre altele, și imaginea de sine și imaginea reciprocă a maghiarilor și românilor (auto- și heteroimaginea).⁴ Antecedentele stereotipiilor etnice datează din epoca modernă timpurie, dar acestea au

¹) V. Judit Pál, *Unió vagy „unificáltatás“? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)* [Unire sau „unificare făcută“? Unirea Transilvaniei și funcționarea comisarului regal (1867–1872)], Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2010. Rezumatul în limba română la pp. 489–492.

²) Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare*, Humanitas, București, 1998; Ioan-Aurel Pop, „Semnificația anului 1918 pentru istoria românilor – câteva considerații“, în Valentin Orga, Ottmar Trașcă, Liviu Țirău, Virgiliu Țirău (eds.), *Din modernitate spre contemporaneitate: Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, pp. 180–195; Lucian Boia, *În jurul Marii Unirii de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități*, Humanitas, București, 2017; Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava (eds.), *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020. ³) Pentru o introducere în temă, v. Luminița Iacob, *Etnopsihologie și imagologie: Sinteze și cercetări*, Polirom, Iași, 2003. ⁴) Pe această temă, scrierile Melindei Mitu și ale lui Sorin Mitu au fost deschizătoare de drum, dar trebuie să amintim și teza de doctorat a lui Valer Rus, susținută la Universitatea Babeș-Bolyai în anul 2008: „Imaginea românilor în cultura maghiară transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea“. Despre imaginea românilor, v. și Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, Polirom, Iași, 2014.

căpătat doar treptat coloratură națională. Schimbarea s-a produs odată cu răspândirea naționalismelor moderne. Iar mai târziu, propaganda de război a consolidat stereotipiile negative deja existente ale inamicului, și chiar a produs altele noi. Avocatul și jurnalistul Rodion Markovits a adunat, după Primul Război Mondial, experiențele a sute de prizonieri de război din Siberia și, pe baza acestora, a scris romanul de mare succes *Garnizoana siberiană*, gândit ca un reportaj colectiv. Protagonistul său reflecta astfel asupra inutilității stereotipiilor etnice: „Cel mai stupid lucru este să caracterizezi un popor. O națiune. Rezultă chestii de genul: gulaș, baltag, paprica. [...] Atunci când spui ruși, spui votcă, iar în asta îl incluzi și pe Dostoievski”¹.

Elementele imaginii de sine a românilor din Transilvania au fost analizate de Sorin Mitu în cartea *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, publicată în urmă cu un sfert de secol.² În epoca formării națiunilor moderne, grupurile etnice ale Transilvaniei s-au caracterizat și prin delimitarea unele de altele, construirea imaginii dușmanului și formarea imaginilor de sine concurente. Imaginea maghiarilor despre români – bazată pe antecedente și prejudecăți medievale și moderne timpurii – a fost fixată, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când s-a format și imaginea de sine a românilor din Transilvania. Simplificând, se poate spune că românii au fost identificați cu țărani.³ În pofida veacurilor de conviețuire, diferențele lingvistice, profesionale, culturale, sociale și de mod de viață, inegalitățile în privința pozițiilor de putere au trasat hotare pronunțate între cele două popoare și au determinat imaginea pe care și-a format-o fiecare în raport cu celălalt. În imaginarul social maghiar, imaginea românilor nu a ocupat însă un rol atât de

¹) Rodion Markovits, *Szibériai garnizon: Kollektív riportregény (Garnizoana siberiană: Roman-reportaj colectiv)*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986, p. 189. ²) Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997. ³) Ildikó Melinda Mitu, Sorin Mitu, „Românii văzuți de maghiari: geneza unei imagini etnice moderne”, în Nicolae Boșsan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate: Studii de imagologie*, Banatica, Reșița, 1996, pp. 52–63, aici 52–53.

important ca în cazul invers,¹ situația schimbându-se, pentru maghiarii transilvăneni, abia în secolul XX.

Imaginea românilor cristalizată în prima jumătate a secolului al XIX-lea a conținut atât trăsături pozitive (o variantă a reprezentării clasice a „bunului sălbatic“, cum ar fi „liniștit“, „blând“, „pașnic“, „talentat“), cât și trăsături negative, iar multe se regăsesc și în textele din acest volum. De exemplu, în relatarea preotului Sándor Ūrmösy din anii '40 ai secolului al XIX-lea sunt de găsit trăsături precum: leneși, incuțți, superstițioși, ostili progresului.² Așa cum arăta Melinda Mitu, pe de o parte, aceste stereotipii cu care au fost descriși românii de către maghiari sunt aplicate unor populații în general rurale și trebuie percepute în raport cu contextul politic, ideologic și cultural al epocii; pe de altă parte, clișeele tradiționale au fost interpretate „tot mai mult într-un sens național în epoca romantică“, putând „servi ca argument justificativ în disputele politice care îi contrapun pe români maghiarilor“.³ Melinda Mitu a constatat o „îmblânzire“ a imaginii românilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În orice caz, această imagine era oscilantă. Printre cauze s-a numărat și faptul că maghiarii „erau atât de convingși de îndreptățirea punctului lor de vedere, de faptul că situația dominantă pe care o au în raport cu românii, de exemplu, este una justificată de superioritatea lor de civilizație, încât nu simțeau nevoia să construiască scheme justificative istorice“⁴. Imaginea românilor a fost foarte asemănătoare la maghiari și la germani⁵ și se încadra în clișeele ideologice privitoare la răspândirea civilizației și nivelul modernizării.

În cartea lor, Melinda Mitu și Sorin Mitu au încercat să plaseze problematica în cadrul „geografiilor simbolice“, arătând că problematica imagologică este cu atât mai interesantă cu cât ea este plasată într-o „zonă gri“ între Orient și Occident,

¹) *Ibidem*, p. 55. ²) *Ibidem*, p. 60. ³) Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 584.

⁴) *Ibidem*, pp. 589–590. ⁵) Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775–1918: Un studiu imagologic*, Univers, București, 1995.

zonă de hotar, cu caracter hibrid. Dacă maghiarii au fost priviți de germani și de alte popoare ca reprezentanți ai „orientalului“, ei, la rândul lor, au reprodus acest model occidental cu privire la imaginea românilor: în această reprezentare, ei erau „occidentali“ în raport cu românii, considerați „orientali“. Pe de altă parte, românii au contestat „europenitatea“ maghiarilor, ceea ce a dus la un conflict simbolic.¹ Maghiarii au constituit un grup de referință mai ales pentru românii ardeleni. „Românii au răspuns unei imagini «semiorientalizante» elaborate de maghiari la adresa lor (imagine care pune accent pe inferioritatea culturală a românilor, din care derivă și situația economică deplorabilă), acest aspect contribuind, alături de realitățile politice, la aprecierile devalorizante la adresa culturii maghiare și a conduitei etnice maghiare în ansamblu.“² Ar putea constitui obiectul unei investigații ulterioare măsura în care imaginea inamicului a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, parte definitorie a identității naționale în cazul ambelor popoare, așa cum s-a întâmplat în cazul germanilor și al francezilor.³

Dacă până la mijlocul secolului al XIX-lea situația dominantă a maghiarilor părea de nezdrunțat, începând cu Revoluția de la 1848 această poziție a fost tot mai contestată, având drept consecință adâncirea rivalităților; conflictele – mai ales traumele rămase în urma Revoluției de la 1848, respectiv cele ale războiului civil din Transilvania – au marcat și imaginea celui alt. Răsturnarea situației și a ierarhiei tradiționale în urma Primului Război Mondial a constituit un șoc enorm pentru opinia publică maghiară, explicând prevalarea imaginii negative a românilor.

¹) Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români: Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014, pp. 30–36. ²) Nicoleta Hegedüs, *Imaginea maghiarilor în cultura românească din Transilvania (1867–1918)*, Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2012, vol. II, p. 173. ³) Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde: Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792–1918*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1992.

Competiția politică n-a fost favorabilă înțelegerii reciproce, ba chiar a accentuat scindarea, căci, așa cum scria filozoful Ágnes Heller, „cel care îl recunoaște pe celălalt trebuie să-și relativizeze într-o oarecare măsură propria cultură, adică cel puțin să pună sub semnul îndoielii credința în certitudinea propriei culturi ca singura valabilă”¹. Identitatea etnică, confesională și națională și-a pus amprenta și asupra experienței de război și a determinat formarea imaginii despre celelalte grupuri.² Războiul a contribuit, de asemenea, la întărirea conștiinței de sine naționale a soldaților și la creșterea în continuare a tensiunilor dintre grupuri. Cu toate acestea, stereotipiile amplificate de mașina propagandei de război față de soldații inamici nu pot fi surprinse decât parțial în texte.

Secolul al XIX-lea a fost epoca apariției presei de masă. La începutul secolului XX, în Ungaria apăreau cotidiene politice în zeci de mii de exemplare, iar tabloide se tipăreau chiar în sute de mii de exemplare, publicațiile fiind principala sursă de informare. În timpul conflagrației însă, presa cenzurată a stat și ea în slujba propagandei de război. Mașina de propagandă a presei s-a pus în mișcare imediat după izbucnirea războiului. „Pe lângă evidențierea aptitudinilor de luptă și a curajului maghiarilor, a apărut curând și reprezentarea inamicului, putând fi folosite, pentru ațățarea sentimentelor împotriva sârbilor, rușilor și britanicilor, stereotipii aflate de multă vreme la dispoziție.”³ Această atitudine era comună tuturor țărilor aflate

¹) Ágnes Heller, *Az idegen (Străinul)*, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1997, p. 70. ²) Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, „Jenseits des Schützengraben-Narrativs? Einleitende Bemerkungen über Kriegererfahrung und Kriegerinnerung an der Ostfront im Vergleich“, în Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik (Hg.), *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*, StudienVerlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2013, pp. 11–26. ³) Róbert Takács, „Sajtó és propaganda a háború idején“ („Presă și propagandă în vreme de război“), în Eszter Kaba (ed.), *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja: Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918) (Zile obișnuite de război – războiul zilelor obișnuite: Ungaria și Războiul cel Mare – din perspectiva presei [1914–1918])*, Budapest, 2017, p. 30.

în război, britanicii și francezii publicând articole despre germanii cei barbari („hunii“) – și invers. La începutul războiului, în Ungaria a luat amploare isteria antisârbească, iar când Italia și România au intrat în război, au fost îndreptate atacuri împotriva acestor țări. În urma apariției Manifestului scriitorilor cehi din mai 1917,¹ a fost lansat un atac împotriva cehilor. În presa maghiară, germanii – nu și austriecii – au fost menționați doar într-o lumină pozitivă până la mijlocul războiului: erau laudate forța și disciplina armatei, conducerea acesteia, spiritul organizatoric, sprijinirea spatelui frontului și spiritul de luptă. În schimb, slavii, mai ales cehii, erau numiți lași și nedemni de încredere.² În a doua jumătate a războiului, cu începere din 1916-17, s-a vorbit din ce în ce mai mult și despre „dușmanul interior“, dar se referea, în principal, la speculații de război. (În paralel însă, se observă intensificarea antisemitismului.) Impactul propagandei din presă a fost potențat și mai mult cu ajutorul afișelor stradale, al cărților poștale și al diverselor acțiuni și evenimente.³

În cazul Italiei și României – țări care, din aliate ale Monarhiei Austro-Ungare, au devenit inamice ale acesteia –, declarația de război a avut drept consecință declanșarea neîntârziată (și repetarea insistentă) a stereotipiilor negative. În cazul celei

¹) La 17 mai 1917, 222 de scriitori și profesori cehi au publicat un manifest în care impuneau propriilor deputați din Reichsrat (Parlamentul din Viena) își suspendase activitatea în timpul războiului) să-și reia locurile, pentru a lupta în favoarea drepturilor și cererilor poporului ceh. La redeschiderea Reichsratului (30 mai 1917), deputatul František Staněk a citit, în numele Uniunii Cehilor, o declarație în care denunța dualismul austro-ungar și solicita, pe baza dreptului la autodeterminare, unirea tuturor ramurilor poporului cehoslovac într-un stat ceh democratic, incluzând și ramura slovacă a națiunii cehoslovace (cf. Radu Petrescu-Muscel, „Dr. Amos Frâncu [1866–1933]“, *Neuma*, nr. 1–2/2019). ²) Péter Bihari, „Ellenségképek és sztereotípiák. Az ellenfelekről és a szövetségesekről alkotott kép az első világháború alatt“ („Imagini și stereotipii ale inamicului. Imaginea adversarilor și a aliaților în timpul Primului Război Mondial“), în István Feitl (ed.), *Nyitott / Zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949* (*Ungaria deschisă / închisă: Orientare politică și culturală 1914–1949*), Budapest, 2013, p. 31. ³) Róbert Takács, *op. cit.*, p. 31.

dintâi, se vorbea despre un popor și un guvern infidel, de bandiți perfizi, pe care Antanta le-a incitat împotriva foștilor săi aliați. În cazul românesc, pe paginile ziarelor au apărut apelative asemănătoare: trădători, ticăloși. Cu toate acestea, cele două imagini diferă în mai multe privințe. Pe de o parte, România – spre deosebire de Italia – nu a denunțat Alianța Tripartită înainte de a trece în cealaltă tabără, astfel încât se evidențiază că nici măcar regulile diplomatice tradiționale nu le-a respectat. Acest lucru trebuia să scoată și mai mult în evidență argumentul caracterului nedrept al atacului. Despre români de altfel, ca naționalitatea cea mai numeroasă din Ungaria – 16% din totalul populației –, nu s-au publicat glume sau caricaturi, în timp ce toți ceilalți adversari au fost ridiculizați și cu ajutorul umorului. Cât despre faptul că armata română a trecut granița în august–septembrie 1916, aceasta a devenit o experiență definitorie pentru locuitorii Transilvaniei, în special pentru ungurii din Ținutul Secuiesc. (În alte părți ale țării, s-au lansat campanii de colectare pentru ajutorarea refugiaților, iar donațiile pe scară largă au activat populația din spatele frontului.) A devenit dominantă, așadar, percepția că românii nu sunt de încredere, iar stereotipiile negative au devenit determinante în imaginea maghiarilor despre români.¹ Românii au devenit astfel – din naționalitatea, respectiv din vecinul socotit primejdios și oarecum disprețuit – dușmani temuți, priviți cu adversitate. Cu toate acestea, tabloul nu era omogen: se poate observa o anumită diferență în modul în care erau percepuți românii din Transilvania și cei din Vechiul Regat. În cazul celor din urmă, determinant era accentul pus pe înapoiere și sărăcie, iar în privința ardelenilor era subliniată activitatea „agitatorilor“, pe seama cărora era pusă adversitatea lor față de unguri.

Referindu-se la conflictul franco-german, Michael Jeismann a arătat că imaginea inamicului nu poate fi pusă doar pe seama propagandei de război. El susține că populația ambelor țări a fost mobilizată atât de repede deoarece a existat un consens de

¹) Péter Bihari, *op. cit.*, p. 33.

bază în cadrul societăților cu privire la valoarea și importanța atât a propriei națiuni, cât și, în sens negativ, a celeilalte. Antagonismul s-a accentuat în mod evident când națiunile s-au simțit amenințate. Interesant însă: diversitatea naționalismelor nu a schimbat polaritatea imaginii de sine și a imaginii adversarului.¹

În situație de beligeranță, s-au impregnat de conținut național și zonele existențiale care nu erau considerate, pe timp de pace, teren al luptelor etnice. Iar problema naționalității și a limbii a căpătat o încărcătură emoțională și mai puternică, amplificându-se stereotipiile pozitive și negative legate de ea. Necesitatea consolidării identității de grup a contribuit la delimitarea mai marcantă a hotarelor, la o separare rigidă. Prin natura prejudecăților, diferențele din interiorul grupurilor au dispărut (grupul „noi“ părea, la fel ca și grupul străinilor, omogen), iar adevărata linie de demarcație o constituiau diferențele dintre grupuri. După cum a arătat și Jan Assmann, odată cu separarea s-a întărit „factorul religios al identității“, iar cerința de exclusivitate a „conștiinței-de-noi-în-sine“ a contribuit și ea la consolidarea antagonismului.²

MEMORIA RĂZBOIULUI

Primul Război Mondial nu numai că a redesenat harta Europei, dar a și transformat radical lumea de până atunci. Războiul s-a desfășurat deopotrivă pe câmpurile de luptă și în spatele frontului: pe lângă lupta propriu-zisă, privațiunile de tot felul, lipsa alimentelor și a altor bunuri de bază, precum și absența în masă a bărbaților au pus la grea încercare rezistența oamenilor. Șocul războiului a fost agravat de inflație și de penuria de mărfuri, de gripa spaniolă, apoi de violența socială dezlănțuită în țările perdante, ca să nu mai vorbim de șocul și conflictele

¹) Michael Jeismann, *op. cit.*, pp. 375–382. ²) Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (*Memoria culturală: Scriere, amintire și identitate politică în cultura înaltă timpurie*), Budapest, 2013, pp. 160–163.

rezultate în urma redesenării granițelor. Războiul, dezintegra-rea Monarhiei Austro-Ungare, revoluțiile care au urmat războiului și schimbarea autorității statale au marcat, toate, puncte de cotitură, ducând la experiențe individuale ieșite din comun,¹ în urma cărora numărul ego-documentelor a sporit semnificativ. Ca o consecință a evenimentelor, chiar și cei care până atunci nu obișnuiseră să țină un jurnal au pus mâna pe condei, alții au înregistrat întâmplările ulterior, căci poveștile legate de Primul Război Mondial, de refugiu și captivitate au rămas parte a memoriei familiale vreme de decenii. Motivația pe care o prezintă un locotenent-major austriac în scrierea sa memorialistică sună astfel: „Pentru a nu lua ca balast amintirile cu mine în noua viață, le-am notat. [...] Interesul pentru război e scăzut deocamdată, dar va veni vremea când ne vom aminti de semnificația lui și de luptătorii anonimi, pentru care a fost cel mai mare eveniment al vieții lor”². Autorii textelor adunate de noi în acest volum își motivau într-un mod asemănător actul de a scrie.

Încercările prin care au trecut autorii, experiența personală privind evenimentele și interpretarea lor subiectivă deschid o nouă dimensiune în fața istoriei și facilitează, în mai mare măsură, înțelegerea polivalentă a trecutului. După Philippe Lejeune, autobiografia și însemnările cu caracter similar sunt – față de ficțiune – texte de referință, scopul lor fiind acela de a constitui o „imagine a realității”.³ Cu toate acestea, ele nu pot servi, în mod limpede, reconstituirii „realității istorice”, urmărind pur și simplu doar să comunice felurite experiențe. Vom

¹) Analiza temeinică a consecințelor economice și sociale ale războiului și ale Păcii de la Trianon: Zsombor Bódy (ed.), *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után: Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán (Din război în pace: Societatea maghiară după 1918: Conflicte, provocări, schimbări în urma războiului și a prăbușirii)*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. ²) Constantin Schneider: *Die Kriegserinnerungen 1914-1919*, Hg. von Oskar Dohle, Böhlau, Wien-Köln-Weimar, 2003, p. 641. ³) Philippe Lejeune, „Az önéletírói paktum” („Pactul autobiografic”), în *Önéletírás, élettörténet, napló (Scriere autobiografică, istorie de viață, jurnal)*, L'Harmattan, Budapest, 2003, p. 37.

vedea, de exemplu, în acest volum cât de diferite pot fi registrele de evocare atunci când citim relatarea primarului Timișoarei, József Geml, prin comparație cu amintirile – scrise la maturitate – ale copiilor refugiați din jurul Brașovului la 1916.¹

Nu stă în intenția noastră aici să analizăm diferențele dintre autobiografie, jurnalul intim sau memorii ori problemele metodologice ale cercetării lor. Cu toate că, în principiu, jurnalul intim este mult mai des întâlnit decât scrierile memorialistice, e mult mai probabil ca el să rămână rătăcit pe undeva sau să zacă needitat prin vreun sertar. Numeroase persoane au încercat să immortalizeze post-factum întâmplările pe care le-au trăit personal. De curând, interesul pentru cele două genuri a cunoscut un reviriment și au apărut numeroase volume cu astfel de ego-documente. În prezentul volum, am folosit fragmente din **douăsprezece jurnale și treizeci și patru de scrieri memorialistice**. Din păcate, oricât de mult ne-am fi dorit, am găsit puține **jurnale**, care să prezinte viața cotidiană din spatele frontului. Jurnale militare, de pe câmpul de luptă, există în număr mare, ca și scrierile memorialistice, doar că ele se concentrează predominant pe fapte de luptă, și mai puțin pe viața de zi cu zi, pe întâmplările din spatele frontului.

Războiul a creat și un punct de legătură între memoria individuală și cea colectivă, dar a marcat și o nouă etapă în formarea comunității. Prin caracterul aparte al situației de război, întâmplările și impresiile individuale au devenit părți ale unei comunități de experiență și destin colectiv, plasând în prim-plan omogenitatea și coeziunea și întărind sentimentul de apartenență la națiune. Odată cu „democratizarea“ războaielor, acestea au cuprins părți din ce în ce mai largi ale societății, iar statele au așteptat de la cetățenii lor loialitate și sacrificii individuale. Pentru asta, era nevoie de un nou tip de legitimitate, pe care le ofereau naționalismul și „războiul

¹) V. în volum: Anna Csabai, Györgyné Molnár, Emese-Gyöngyvér Veres Siposné, „*Mikor Oláhország háborút izene... „A barcasági csángók kálváriája* („Când Valahia vestit-a război...“ *Calvarul ceangărilor din Țara Bârsei*), Barca Kiadó, Budapest, 2008.

național“.¹ Efectul de mai târziu al acestora l-a constituit cultul postbelic al memorialelor de război, care a făcut din război și din eroismul victimelor unul dintre cele mai importante elemente de coeziune a identității naționale colective (a memoriei normative).²

Cum apar aceste evenimente în izvoarele personale? La începutul războiului, în nici un ego-document nu se poate identifica vreun sentiment unanim de însuflețire. Psihoza de război o putem identifica doar în câteva cazuri, și chiar și aceea, în cazul elitei. Margit Nemeskéri Kiss, bunăoară, tocmai se pregătea de nuntă, când a sosit vestea asasinatului de la Sarajevo. Izbucnirea războiului a prins-o, într-o atmosferă de haos, teamă și însuflețire, la Budapesta: „Pe amândoi – ca și pe cei mai mulți oameni – a pus stăpânire febra războiului, care s-ar putea numi și psihoză de masă, dacă omul ar putea face referire cu un termen atât de urât la un simțământ atât de mare și sacru, precum subordonarea totală a destinului nostru personal binelui patriei“, scria ea.³ Confruntarea tragică cu realitatea are loc, în general, destul de repede pe câmpul de luptă, mai cu seamă după pierderile uriașe suferite de armata austro-ungară în primul an de război.⁴ Astfel, o parte însemnată a ofițerilor activi și-au pierdut viața în primul an de război, după care, în 1916, corpul ofițeresc a fost format, în proporție de 4/5, din rezerviști.⁵

1) Jörn Leonhard, *Bellizismus und Nation: Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750–1914*, R. Oldenbourg, München, 2008, pp. 820–823. 2) Reinhart Koselleck, „Kriegerdenkmale als Identitätsstiftungen der Überlebenden“, în Odo Marquard, Karlheinz Stierle (Hrsg.), *Identität*, München, 1979, pp. 255–276. 3) Margit Nemeskéri Kiss, *Emlékeim 1891–1973 (Amintirile mele 1891–1973)*, Kairosz, Budapest, 2007, pp. 98–99. 4) Până la sfârșitul anului 1914, circa 1.250.000 de soldați din armata Monarhiei Austro-Ungare au căzut pe front, au fost răniți ori au fost făcuți prizonieri de război (Gábor Vermes, *Tisza István*, Osiris, Budapest, 2001, p. 263). 5) Până în ianuarie 1915, din corpul de 34.000 de ofițeri activi au murit 3.618. Împreună cu răniții și prizonierii de război, numărul celor eliminați s-a ridicat la 22.310 (Wilhelm Winkler, *Berufsstatistik der Kriegstoten der Österreich-Ungarischen Monarchie*, Wien, 1919, pp. 6–8).

Marea traumă a dezintegrării Monarhiei și, mai ales, sentimentul de îngrijorare pentru patrie și/sau cămin – trecerea acestuia în componența altei țări – constituie centrul de greutate¹ a numeroase scrieri. Redactorii unui volum despre războiul mondial apărut nu demult observă că, așa cum s-a dezintegrat Monarhia Austro-Ungară, în aceeași măsură se constată o soluție, de-a lungul noilor frontiere, și în privința prelucrării experienței de război și a memoriei.² Foarte diferite trebuie să fi fost chiar și experiențele celor aflați în aceeași armată, eventual ale celor care aveau de pățimit pe același front sau în aceeași captivitate, după cum contradictorii erau și imaginea de sine, și imaginea pe care fiecare și-o făcea despre celălalt. Toate acestea erau determinate de mulți factori – la nivel social, cultural și, nu în ultimul rând, național și confesional. Sabine A. Haring, care a examinat viața afectivă și habitusul soldaților în timpul Primului Război Mondial, a ajuns la concluzia că adesea soldații îi considerau „străini“ nu numai pe propriii camarazi de alte etnii, ci și pe cei de aceeași etnie din alte regimente.³

DESPRE SURSE ȘI STRUCTURĂ

Documentele pe care le publicăm pot fi grupate – ca întregire a principiului tematic-cronologic – și după locul acțiunii, în raport cu care pot fi deosebite trei sfere mari. Mai întâi relatările militarilor austro-ungari de pe linia frontului, care descriu luptele, precum și viața de zi cu zi din tranșee (secțiuni din Partea I și, integral, Partea a II-a). Cuvintele-cheie ale acestor mărturii sunt: înrolare, pregătire, cazare, hrană, aprovizionare, condiții de sănătate, activități auxiliare, îngrijirea/folosirea animalelor, odihnă, divertisment, umor, sărbători și viață con-

¹) Selecția literaturii care tratează problema determinantă a întregii istorii maghiare a secolului XX este oferită de János Gyurgyák (ed.), *Trianon 100 – Vész Magyarországnak; Emlékező Magyarországnak (Trianon 100 – Ungaria sângerândă; Ungaria memoriei)*, 1–2, Budapeșt, 2021. ²) Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, *op. cit.*, p. 18. ³) Sabine Haring, *Emotion, Habitus und Erster Weltkrieg: Soziologische Studien zum militärischen Untergang der Habsburger Monarchie*, Göttingen, 2013, p. 467.

fesională, relațiile cu inamicul, cu populația locală, cu spatele frontului, conferirea de decorații și pedepsirea pe front, întoarcerea acasă.¹ Ceea ce se petrece în spatele frontului ține de cel de-al doilea cerc, ale cărui cuvinte-cheie ar fi: mobilizarea administrației civile, ajutorul militar, alimentația publică, aprovizionarea cu lemne de foc și cărbuni, reorganizarea transporturilor, serviciul sanitar, îngrijirea răniților, scumpetea traiului, împrumutul de război, dotarea armatei. O experiență total ieșită din comun este cea a refugiului, viața grea a refugiaților fiind ilustrată în Partea a IV-a.

În sfârșit, viața cotidiană din lagărele de prizonieri (documentată în Partea a V-a) reprezintă cea de-a treia sferă, și cu siguranță ar merita să fie mai profund investigată.

Schimbarea puterii statale, care a reprezentat – mai mult decât o cezură importantă – un eveniment de însemnătate deosebită pentru memoria maghiară, ni s-a părut potrivit să o tratăm separat, în ultimele două părți din carte. Această perioadă de tranziție începe, în ordine cronologică, odată cu intrarea trupelor românești în decembrie 1918 și durează până în 1922-23, când este adoptată noua Constituție a României. Tot în acea perioadă, mai precis în decembrie 1922, ia ființă Partidul Național Maghiar, organizație menită să protejeze interesele politice ale maghiarilor din România. Diferențele regionale sunt de remarcat și în privința acestei sfere tematice: în Ținutul Secuiesc, ca preliminarii la schimbarea puterii statale, se ia în calcul, încă din 1916, dezintegrarea administrației publice maghiare, în vreme ce situația era complet diferită în restul Transilvaniei, respectiv în Banat. Cea mai reprezentativă situație se observă în Crișana (în istoriografia maghiară, se folosește termenul *Partium*², ce corespunde numai parțial cu Crișana) și părțile sătmărene, unde în timpul Primului Război Mondial n-au avut loc lupte, administrația a funcționat

¹) Tibor Balla, Ferenc Pollmann, László Kürti, *A Nagy Háború másik arca (Cealaltă față a Marelui Război)*, Budapeșt, 2005. ²) *Partium* este un termen istoric, desemnând părțile regatului Ungariei (*partium regni Hungariae*) care, împreună cu voievodatul Transilvaniei, au format Principatul Autonom.

neștirbit, așa-numita revoluție burghezo-democratică din 1918 – „Revoluția Crizantemelor“ – n-a adus prea multe schimbări, iar experimentul comunist al Republicii Sovietelor (1919) a fost doar un episod trecător. Aici, intrarea armatei române a avut loc abia în anii 1919-1920, iar consolidarea administrației românești a durat o perioadă mai lungă.¹

Într-o încercare de periodizare, putem defini trei intervale de timp. Primul interval temporal durează de la începutul războiului până în vara anului 1916, socotită drept punct de cotitură. Atunci începe cea de-a doua perioadă, marcată de intrarea armatei române în Transilvania și de amenințarea concretă a războiului odată cu valul de refugiați; mai mult decât atât, atunci apar dificultățile în aprovizionare și neînțelegerile din rândul elitei politice maghiare referitoare la politica de război. Al doilea punct de cotitură și începutul celei de-a treia etape îl constituie reintrarea trupelor românești pe teritoriile Ungariei de Est la începutul lunii decembrie 1918, când se accelerează trecerea treptată, începută încă din noiembrie, a administrației locale de la consiliile naționale și organele comitatense la Consiliul Dirigent Transilvănean de la Sibiu și reprezentanții acestuia. După desființarea Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, administrația ardeleană a fost subordonată direct guvernului de la București, dar a funcționat, până la reorganizarea ei în urma Legii pentru unificarea administrativă din 1925, parțial încă după modelul de dinainte de 1918.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

„Ceea ce pentru unul e bucurie pentru celălalt e tristețe profundă“: citatul provine din jurnalul unei femei care lucra ca funcționară în Zagreb la cumpăna anilor 1918–19.² Credem că

¹) Tamás Sárándi, „Konszolidáció után konszolidáció: Szatmárnémeti közigazgatásának változásai 1918–1924 között“ („Consolidare după consolidare: Transformările administrației sătămărene între 1918 și 1924“), în Béni L. Balogh (szerk.), *Trianon és a magyar közigazgatás (Trianon și administrația maghiară)*, Budapest, 2020, p. 69. ²) Gizella Tarczay, „Ami az egyiknek öröm, a másiknak keserű bánat“ (*Ceea ce pentru unul*

cea ce a scris Aleida Assmann despre memoria din perspectiva victimei și concurența manifestată la nivelul acestui tip de memorie poate fi generalizat: memoria unilaterală – perspectiva victimei – „provoacă tensiuni serioase în sânul Europei, ce pot fi depășite doar cu o memorie internațională bazată pe respect reciproc și restabilirea încrederii”¹. Nu poate fi pus la îndoială „dreptul omului la propriile amintiri și la universul afectiv pe care acestea le evocă. [...] Această gândire este determinată de logica de excludere, încă vie, a reprimării reciproce. Ea presupune că amintirea propriei suferințe exclude automat recunoașterea suferinței altora. În schimbul unei astfel de excluderi normative, trebuie să extindem cadrul patosului memoriei, pentru ca ea să confere fiecăruia dreptul de a-și aminti în mod diferit, fără a nega că el poate vedea adevărul și suferința altora în ciuda propriei suferințe”, recomandă Assmann drept soluție.²

Judit Pál și Nándor Bárdi,
noiembrie 2022

e bucurie pentru celălalt e tristețe profundă), în Gergely Kunt, Béni L. Balogh, Anita Schmitt (coord.), *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek (Fețele Trianonului: Jurnale, memorii, scrisori)*, Libri, Budapeșt, 2018, p. 56. ¹) Aleida Assmann, *op. cit.*, pp. 199–200. ²) *Ibidem*, pp. 203–204.

Nota editorilor

Acest volum, a cărui idee originală aparține Editurii Humanitas, era menit să pună în evidență, cu prilejul sărbătoririi a o sută de ani de la încheierea Primului Război Mondial, modul în care au perceput toate acele evenimente maghiarii din Transilvania, aflați de cealaltă parte a frontului. Între timp, concepția cărții a cunoscut schimbări importante, iar publicarea sa a fost întârziată câțiva ani, din motive deopotrivă subiective și obiective. Acest lucru se reflectă, în parte, în selecția însăși a textelor, căci n-au putut fi luate în vedere decât o parte dintre volumele publicate cu prilejul Centenarului. Alegerea textelor s-a încheiat, de fapt, în 2018.

Publicăm în acest volum o selecție din cele aproape o sută de materiale editate deja pe această temă, respectiv din acelea, mult mai numeroase, rămase în manuscris (mare parte dintre textele inedite sunt amintiri de factură militară sau documente bisericești). În operațiunea de triere, dincolo de reprezentativitate și de caracterul interesant al mărturiilor, ne-am străduit să abordăm istoria acelor ani nu din perspectiva macroistoriei (a istoriei politice), ci din punctul de vedere al indivizilor, punând în lumină aspectele cotidiene, modul în care acei ani fatidici au afectat viața de zi cu zi. Tocmai de aceea ne-am străduit pe cât posibil să facem astfel încât în volum să se audă, pe lângă vocea unor reprezentanți ai elitei, și glasul oamenilor de rând. Avem printre autorii documentelor țărani, soldați și ofițeri, exponenți ai clasei de mijloc, funcționari, primari, miniștri, elevi și studenți. Am ales și câteva fragmente în care una dintre temele centrale este relația cu România și cu românii. În acest sens, compilația distorsionează, fără doar și poate, imaginea de ansamblu, dar a trebuit să ne asumăm acest aspect, astfel încât cititorul român să surprindă mentalitatea vremii și imaginea României așa cum se reflecta ea în spațiul public maghiar din Transilvania, sub semnul conflagrației mondiale, al declarației de război a României din 1916 și al evenimentelor de după aceea, culminând cu marea cotitură din 1918.

După cum aminteam în studiul introductiv, am repartizat materialul volumului în șapte blocuri tematic-cronologice: Părțile I și a II-a sunt dedicate modului în care conflagrația mondială le-a afectat viața maghiarilor transilvăneni, de la medici sau istorici până la țărani și cei de pe linia frontului. Partea a III-a se concentrează asupra existenței cotidiene din imediata apropiere și din spatele fronturilor din Transilvania. Campania din 1916 a armatei române în Transilvania, refugierea populației maghiare, apoi restabilirea existenței de zi cu zi sunt tratate cu preponderență în Partea a IV-a. În următoarea parte sunt incluse amintiri ale prizonierilor de război. Penultima parte prezintă profunde schimbări politico-sociale din Transilvania petrecute în toamna/iarna anului 1918 și care au dus la organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, ca și diversele percepții locale pe parcursul procesului de schimbare a puterii statale. În sfârșit, în ultimul bloc tematic, mărturiile documentează perioada de după încheierea războiului și dificultățile de integrare a teritoriului în România Mare, precum și recunoașterea necesității de a accepta situația.

Textele sunt introduse în marea majoritate prin șapouri realizate în redacție, ce trasează foarte pe scurt contextul fiecărei mărturii. Toate notele de subsol aparțin editorilor, cu excepția celor pentru care se menționează expres sursa. Cele câteva intervenții sau completări ale editorilor, inclusiv subtitlurile decupate din text, sunt marcate prin [croșete]. Însemnările sunt datate potrivit calendarului gregorian (pe stil nou) aflat atunci în vigoare pe tot întinsul Transilvaniei. Toponimele au fost redatate în formele consacrate în limba română și valabile până astăzi. Volumul se încheie cu o secțiune schematică dedicată cronologiei Primului Război Mondial, cu referire riguroasă la teritoriul Transilvaniei, și cu o secțiune de biografii succinte ale autorilor antologați. Dosarul iconografic a fost realizat în redacție.

Le suntem recunoscători redactorilor și editorilor volumelor aflate la baza selecției noastre pentru că ne-au acordat permisiunea de a prelua fragmente din ele: Balázs Ablonczy, József Buczkó, Szabolcs Nagy, Béni L. Balogh, Péter Sas, Emese-Gyöngyvér Veres. Le mulțumim, de asemenea, traducătorului Sándor Skultéty, redactorului-șef Radu Gârmacea și redactorului-șef adjunct Adina Săucan pentru inițiativa alcătuirii prezentului volum și pentru excelența colaborare.